

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«Психологічні особливості міжособистісних взаємин
дошкільників у різновіковій групі»**

Виконала: студентка II курсу
магістратури
групи DO1-M18
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Кисельова Олександра Сергіївна

Керівник **Столяренко О.Б.**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Каньоса Н.Г.**,
кандидат психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	8
1.1. Проблема міжособистісних взаємин у вітчизняних та зарубіжних психологічних дослідженнях	8
1.2. Своєрідність міжособистісних взаємин дітей дошкільного віку.....	21
1.3. Вплив різновікових взаємин на розвиток особистості дошкільника	37
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ	52
2.1. Мета, завдання методика та організація констатувального етапу дослідження.....	52
2.2. Специфіка різновікових взаємин дошкільників у процесі ігрової діяльності.....	63
2.3. Визначення впливу зовнішніх чинників на рівень сформованості різновікових взаємин дошкільників	77
2.4. Обґрунтування програми психологічної підготовки вихователів до роботи з різновіковою групою дошкільників	83
Висновки до розділу 2.....	87
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	104

ВСТУП

Актуальність теми. Демократичні процеси в нашій державі активізують вироблення нових суспільних вимог до освіти, зокрема її дошкільної ланки як основи соціокультурного становлення особистості. Основні державні документи в галузі освіти спрямовують фахівців з вікової та педагогічної психології на пошук оптимальних шляхів особистісного розвитку дошкільників, розкриття механізмів формування їхньої життєвої компетентності як здатності самостійно виробляти позитивне ставлення до світу, людського оточення і самих себе.

У «Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні» зазначено, що для особистісного становлення дитини особливе значення має спілкування, яке є найважливішим фактором перетворення новонародженого індивіда в повноцінного представника людського роду, в соціальну істоту. Дитина дошкільного віку має оволодіти вміннями спілкуватися з однолітками, з молодшими та старшими від себе дітьми.

Міжособистісні взаємини дітей різного віку дають змогу збагатити досвід кожної дитини, сприяти пізнанню дитиною себе та інших, створювати додаткові сфери саморегуляції. Значущість різновікових взаємин визначається й тим, що вони формують особливе середовище взаємодії, надають додаткові можливості для реалізації успішності дітей у спілкуванні, сприяють формуванню та прояву їх особистісної ідентифікації.

Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту», комплектування груп у дошкільних навчальних закладах відбувається за віковими (одновіковими, різновіковими) та сімейними (родинними) ознаками. Сучасні програми дошкільної освіти «Дитина», «Малятко» передбачають наявність різновікових груп в дошкільному навчальному закладі, відвідування яких позитивно впливатиме на особистісний, пізнавальний, емоційно-вольовий розвиток дитини, забезпечуватиме психологічний комфорт.

Вивчення проблеми міжособистісних взаємин має давні традиції, закладені в працях В.Бехтерева, Л.Виготського, В.Мясищева, С.Рубінштейна, де взаємини розглядаються як важлива умова психічного розвитку індивіда, формування його

особистості.

Різновікові взаємини дітей досліджено у психологічних (О.Вовчик-Блакитна, В.Котирло, В.Кузьменко, Ю.Приходько, Т.Сенько, О.Смірнова, Г.Смольникова) і педагогічних (В.Аванесова, А.Давидчук, Л.Парамонова) працях переважно на прикладі підліткового та юнацького (Г.Горбач, Є.Димов, Л.Зіньковська, М.Попов) віку.

Проблема психології різновікових взаємин і їхньої внутрішньої детермінації знаходиться також і в колі уваги зарубіжних психологів, хоча більшою мірою вивчається питання взаємодії між сіблінгами (Р. Мей, Д. Мак-Клеланд, Д. Зіглер, Р. Уолтерс, Л. Хьелл, Р. Абрамович, А. Берже, Р. Річардсон, Л. Коч, К. Кволс). Проблеми соціалізації дітей в умовах різновікової групи дитячого садка присвячені праці М. Лонга, Р. Гринейч, В. Хартуп, Н. Міллера, Г.Мараями.

Водночас, на тлі багатогранності вивчення проблеми міжособистісних взаємин, ученими недостатньо уваги приділяється вивченню питання своєрідності психологічного розвитку дітей, що виховуються у різновікових групах закладу дошкільної освіти і, зокрема, дослідженню психологічних особливостей ігрової діяльності дошкільників різного віку. Хоча, формування позитивних міжособистісних взаємин дітей дошкільного віку є особливо актуальним. На цьому важливому етапі розвитку відбувається активний процес становлення особистості, а міжособистісні взаємини є найбільш ефективним засобом управління розвитком особистості. Взаємини з ровесниками та дорослими стають змістовнішими і складнішими, що об'єктивно опосередковується новоутвореннями дошкільного віку. Потреба дошкільної освіти у розробці психологічно обґрунтованої системи виховних впливів для формування позитивних різновікових взаємин дітей стоїть досить гостро. Вивчення цієї проблеми детерміновано запитом суспільства в цілому і завданнями виховання підростаючого покоління зокрема.

З урахуванням соціальної значущості і недостатньої розробленості аспекту міжособистісних взаємин дошкільників у різновіковій групі визначена тема нашого дипломного дослідження: **«Психологічні особливості міжособистісних**

взаємин дошкільників у різновіковій групі».

Мета дослідження – виявити психологічні особливості міжособистісних взаємин дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу в умовах ігрової діяльності.

В основу дослідження покладено **гіпотезу** про те, що міжособистісні взаємини дітей в різновікових групах мають свої специфічні особливості та зорієнтовані не на віковий потенціал дошкільників, а на їх соціальний досвід. Рівень різновікових взаємин залежить від гармонійного поєднання проявів потреби дитини у спілкуванні з партнерами іншого віку, позитивного емоційного ставлення до них та розвитку провідної діяльності дошкільного віку – сюжетно-рольової гри.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні підходи до дослідження проблеми міжособистісних взаємин, з'ясувати психологічну сутність поняття «різновікові взаємини».
2. Обґрунтувати психологічну структуру та розробити комплекс методик дослідження психологічних особливостей міжособистісних взаємин дошкільників у різновіковій групі.
3. Експериментально дослідити психологічні особливості різновікових взаємин дошкільників в умовах ігрової діяльності.
4. Розробити програму оптимізації різновікових взаємин дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: система міжособистісних взаємин дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: психологічні особливості міжособистісних взаємин дітей у різновікових групах дошкільного навчального закладу.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: фундаментальні положення вітчизняної психології про розвиток особистості в діяльності та спілкуванні (Б.Ананьєв, Л.Виготський, Г.Костюк, О.Леонт'єв, С.Максименко, С.Рубінштейн, О.Скрипченко); теорії міжособистісних взаємин

(О.Бодальов, В.М'ясищев, М.Обозов, А.Петровський, В.Семиченко); психолого-педагогічні концепції розвитку взаємин дошкільників у ігровій діяльності (І.Бех, Л.Божович, М.Боришевський, О.Дусавицький, А.Киричук, Я.Коломінський); основоположні принципи формування гуманних міжособистісних взаємин дітей (Ш.Амонашвілі, В.Котирло, А.Макаренко, Ю.Приходько, О.Смірнова, В.Сухомлинський).

Методи дослідження. У процесі реалізації задач дослідження на всіх його етапах використовувались наступні методи:

- теоретичні (аналіз, систематизація, узагальнення даних психолого-педагогічної літератури й нормативних документів) для розроблення теоретичних підходів до дослідження психологічних особливостей різновікових взаємин дошкільників;
- емпіричні (спостереження, аналіз продуктів діяльності, соціометричний й проєктивний методи, анкетування);
- кількісної обробки даних (визначення відсоткових співвідношень та середніх значень), що використовувались для визначення психологічних особливостей різновікових взаємин дошкільників;
- інтерпретаційні (якісний аналіз, встановлення структурних зв'язків, що мали на меті детальне вивчення компонентів різновікових взаємин дітей дошкільного віку, узагальнення даних), які забезпечували виявлення найбільш суттєвих психологічних особливостей різновікових взаємин дошкільників.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів полягають у тому, що: *подальшого розвитку набрали* уявлення про систему міжособистісних взаємин дітей дошкільного віку, про зовнішні фактори їх сформованості; *уточнено* поняття «різновікових взаємин» як складноструктурованого та багатофункціонального феномену; *систематизовано наукові погляди* на психологічну структуру різновікових взаємин дошкільників, у якій виокремлено критерії (знання, спонукання, уміння), компоненти (когнітивний, мотиваційний, поведінковий), показники та рівні сформованості

(високий, середній, низький); запропоновано і апробовано методику виявлення психологічних особливостей різновікових взаємин дітей дошкільного віку; теоретично обґрунтовано систему методичних засобів, розроблено програму оптимізації різновікових взаємин дітей дошкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що запропонована автором комплексна психодіагностична методика і програма оптимізації різновікових взаємин дітей дошкільного віку можуть використовуватися психологами та вихователями ЗДО з метою вивчення й забезпечення умов розвитку різновікових взаємин дітей. Теоретичні та експериментальні результати дослідження стануть у нагоді для професійної підготовки майбутніх психологів і вихователів закладів дошкільної освіти при вивченні навчальних курсів «Загальна психологія», «Дитяча психологія», «Педагогічна психологія», а також у системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація результатів дослідження. Участь у XIX Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 30 вересня 2019р.)

Участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти» (Кам'янець-Подільський, 23 вересня 2019 р.).

Участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Молодь і науковий прогрес» (Кам'янець-Подільський, 15 -16 листопада 2019 р.).

Публікації. Кисельова О.С. Біогенетичний підхід до психічного розвитку особистості // Матеріали XIX Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії». Переяслав-Хмельницький, 2019р. С.127-131.

Кисельова О.С. Психологічні особливості міжособистісних взаємин дошкільників у різновіковій групі // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Молодь і науковий прогрес». Кам'янець-Подільський, 15 -16 листопада 2019 р. С.184 – 189.

Структура та обсяг дипломної роботи. Структура та обсяг дипломної роботи зумовлені логікою розв’язання поставленої мети дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг роботи 108 сторінок, із них 92 - основний текст. Робота містить 12 таблиць і 6 додатків.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі представлено результати теоретичного і експериментального дослідження проблеми спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу, які полягали у розробленні теоретичних підходів з визначенням поняття взаємин, різновікових взаємин, їх структури; в емпіричному з'ясуванні психологічних особливостей різновікових взаємин, їх зовнішніх чинників; у створенні програми формування різновікових взаємин молодших школярів. Це дозволило зробити наступні висновки.

1. Міжособистісні взаємини відіграють важливу роль у розвитку особистості дитини. Потреба в спілкуванні не є вродженою і не виникає сама по собі, це результат життя дитини в суспільстві. З ровесниками діти вступають в практичну ситуативну взаємодію, в процесі якої спілкування виконує другорядну, службову роль. Потреба дошкільників у спілкуванні має єдину природу незалежно від того, який вік партнера. Мотивами спілкування дітей виступають – потреба у враженнях і активній діяльності, потреба у визнанні та підтримці.

2. Структуру міжособистісних взаємин дітей доцільно представити в єдності трьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного та поведінкового. Мотиваційний компонент знаходить свій прояв у таких показниках, як мотив вибіркового ставлення до дітей; привабливість взаємин для дитини; емоційне ставлення до дітей. Когнітивний компонент щодо знань про взаємини ми визначали за показниками: розуміння ними моральних понять, знання правил поведінки з іншою дитиною. Поведінковий компонент відображає уміння і навички дітей у сфері міжособистісних взаємин та виявляється як комунікативні вміння, вміння співпрацювати з партнером.

3. У сучасних дослідженнях основна увага приділяється спілкуванню однолітків молодшого, середнього або старшого дошкільного віку. Проблеми різновікового спілкування дошкільників присвячено неприпустимо мало досліджень, особливої уваги потребує розкриття психологічних особливостей спілкування дітей в умовах різновікових груп дошкільного навчального закладу.

4. Досвід спілкування дошкільників у сім'ї в системі «дитина – дитина»,

достатньо обмежений, оскільки переважна більшість сімей мають одну дитину. Соціальний досвід у системі «дитина-дитина іншого віку» поза дошкільним навчальним закладом і сім'єю формується шляхом спільних ігор дітей на ігрових майданчиках, під час прогулянок з батьками. Переважна більшість дошкільників товаришує з дітьми молодшими на рік, або старшими на 1-3 роки.

5. На потребу дітей у спілкуванні суттєво впливає *тривалість їх перебування в одній групі*, дошкільники, які знайомі один з одним рік і більше, постійно спілкуються між собою. Старші діти, які вперше прийшли до різновікової групи і мають досвід спілкування лише з дорослими в сім'ї, важко налагоджують контакти з однолітками, які не залучають їх до спільної діяльності, тому новачки шукають контактів з молодшими дошкільниками, намагаються завоювати спочатку популярність у них, а згодом і з однолітками.

6. Переважна більшість дошкільників різновікових груп має *середній (45,8%) рівень розвитку здатності до різновікового спілкування*, що проявляється у потребі в спілкуванні, емоційному ставленні до партнера іншого віку, ініціативністю дітей, їхніми проявами уваги до партнера. Ця кількість вдвічі більша серед старших дошкільників, ніж серед молодших дітей, що зумовлюється формуванням довільності поведінки, розвитком спроможності керувати своїми емоціями в процесі спілкування, а також досвідом перебування у дошкільному закладі. Значна частина дошкільників (25%) має *недостатньо розвинену здатність до різновікового спілкування*, що проявлялося у негативному ставленні до партнера іншого віку, відсутності уваги до нього, невмінні досліджуваних зосередитися на спільній діяльності, наданні переваги власним потребам.

7. Встановлено, що *зосередженість на спільній ігровій діяльності та емоційне ставлення до впливів партнера* значною мірою залежить від характеру спілкування якого дотримується старша дитина, від її бажання виконувати завдання разом з молодшим, коли діти спільно обговорюють способи втілення задуму, розподіл функцій, при цьому старші дошкільники прислухаються до думки молодшої дитини. Старші діти звертають на себе увагу, як правило, з метою демонстрації власних вмінь.

8. Спілкування дітей різного віку можливе за умов організації цікавої і змістовної діяльності з урахуванням вікових особливостей індивідуальних інтересів і захоплень кожної дитини. *Виховний ефект різновікового спілкування* може виявитися як позитивним, так і негативним, що породжує полярні оцінки корисності різновікових об'єднань педагогічною практикою. Найскладніші виховні завдання успішно вирішуються саме у іграх дітей різного віку, коли діти вчаться уважно ставитися до старших, турбуватися про менших, набувають різноманітних комунікативних навичок. *Основними умовами, що перешкоджають різновіковому спілкуванню* визначено: недооцінювання або заниження можливостей молодшої дитини старшим дошкільником; сприйняття її тільки як об'єкта спілкування – потрібного або такого, що заважає; висунення вимог, які молодша дитина виконати не може.

9. Розвиток здатності дітей до спілкування в різновікових групах дошкільного навчального закладу є можливим та своєчасним. Програма розвитку здатності до різновікового спілкування передбачає насиченість повсякденного життя дітей різновікових груп спеціально організованими іграми, розвагами та продуктивною предметно-практичною діяльністю. При цьому активізація спілкування відбувається через сприяння успішності в діяльності молодших дітей, збільшенню доброзичливих зворотів та прохань, позитивних оцінок з боку старших дошкільників. Дорослий виступає як зацікавлений партнер різновікового спілкування, займає позицію активного учасника чи уважного та доброзичливого споглядача, фіксує увагу дітей на позитивних рисах партнерів.

Подальша розробка проблеми може бути пов'язана з вивченням впливу індивідуальних особливостей на спілкування дітей різного віку, а також із вивченням особливостей розвитку дитини, яка виховується та навчається у різновіковій групі дошкільного навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесова В. Н. Воспитание и обучение детей в разновозрастной группе. Минск : Народна асвета, 2013. 176 с.
2. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. СПб : Академ. проект, 2011. 219 с.
3. Алексеева М. І. Взаємодія батьків і дітей в сім'ї як виховний чинник // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях : Наук. записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Київ, 2016. Вип. 20. Ч. 1. С. 24-30.
4. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. Москва : Педагогика, 2014. 138 с.
5. Артёмова Л. В. Пути изучения взаимоотношения детей и организация их общения. Київ : Наукова література, 2008. С. 90-98.
6. Арушанова А. Организация диалогического общения дошкольников со сверстниками // Дошкольное воспитание. 2011. № 5. С. 51-59.
7. Берк Л. Развитие ребенка. СПб. : Питер, 2016. С. 954-962.
8. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2013. 344 с.
9. Бобровикова О.Н., Дежникова Н.С., Ришар Е.Н. Зарубежная школа: авторский поиск, эксперименты, находки. Москва : Просвещение, 2009. 246 с.
10. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком. Таллин : НЦОК, 2011. С. 35-36.
11. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии. 2009. № 2. С. 49-51.
12. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений школьников. Київ : Либідь, 2013. 181 с.
13. Боцманова М.Э. Психологические условия формирования нравственных понятий у младших школьников // Новые исследования в психологии. 2014. № 3. С. 28-31.
14. Булатова А. В. О дружеских взаимоотношениях // Дошкольное воспитание. 2008. № 2. С. 17-21.

15. Бушуєва Н. Шестирічки: формування повноцінної навчальної мотивації // Дошкільне виховання. 2012. №9. С. 11-13.
16. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи. Книга для учителей и родителей. Москва : Просвещение, 2013. 207с.
17. Вовчик-Блакитна О.О. Психологічні передумови соціально значимої взаємодії дітей різного віку // Психологія. 2011. №2. С. 80-87.
18. Воспитание детей в дошкольных учреждениях села (в условиях разновозрастной группы). Р. С. Буре, Н. Я. Михайленко, В. К. Котырло. Москва : Просвещение, 2014. 158 с.
19. Выготский Л.С. Детская психология. Москва : Педагогика, 2014. 328 с.
20. Гаврилюк С. М. Педагогічна ефективність театралізованої діяльності дітей різного віку в навчально-виховному комплексі школа – дошкільний навчальний заклад // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Наук.зб. / УДПУ ім. П. Тичини. – Київ : Наук. світ, 2014. Вип. 9. С. 202-208.
21. Герасимова Е. Особенности взаимодействий дошкольников в разновозрастной группе // Дошкольное воспитание. 2012. № 1. С. 44-47.
22. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? Брянск : Книга, 2009. 163 с.
23. Гударева О. В. Особенности игровой деятельности современных дошкольников // Журнал прикладной психологии. Москва : Изда-во «ЭКО», 2013. № 2. С. 51-54.
24. Давыдов В.В. Психическое развитие младших школьников. Эксперимент психологического исследования. Москва : Педагогика, 2015. 160 с.
25. Давидчук А.Н. Формы организации обучения в разновозрастной группе сельского детского сада: Рекомендации. Москва : Издательство НИИ Дошкольного воспитания АПН, 2014. 48 с.
26. Дідук І. А. Специфіка взаємин між рідними братами та сестрами // Психологія: [зб. наук. праць]. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 3(6). С. 181-190.
27. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. пос. Київ : Академвидав, 2014. 352 с.

28. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Книга для учителя и родителей. Москва : Просвещение, 2008. 207 с.
29. Додонов Б.И. Потребности, отношения и направленность личности // Вопросы психологии. 2013. №5. С. 23-31.
30. Доронова Т. И. Воспитание детей в малокомплектных дошкольных учреждениях // Дошкольное воспитание. 2004. № 2. С. 46-51.
31. Дудик Н. Т. Соціалізація особистості як результат соціально – педагогічної роботи з дітьми // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : Наук. зб. /УДПУ ім. П. Тичини. Київ : Наук. світ. 2014. Вип. 8. С. 176-179.
32. Дусавицкий А.К. Межличностные отношения в младшем школьном возрасте и их зависимость от способа обучения // Вопросы психологии. 2012. №1. С. 63-65.
33. Загвязінський В. Педагогічна творчість учителя. Київ : Кондор, 2009. 159 с.
34. Запорожец А. В. Психологическое развитие ребёнка: [изб. психол. труды в 2 т]. Москва : Педагогика, 2008. Т. 1. 318 с.; Т. 2. 296 с.
35. Захарова А.В. Особенности формирования оценки и самооценки качеств личности в младшем школьном возрасте // Новые исследования в психологии. 2011. № 1. С. 43-48.
36. Землянухина Т. М. Особенности общения и познавательной активности у воспитанников яслей и домов ребёнка: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01/ Т.М. Землянухина. Минск, 2002. 26 с.
37. Карасьова К. В. Особливості прояву комунікативного складника у структурі сюжетно-рольової гри молодших дошкільників // Актуальні проблеми психології. Т. 4. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 2. [Зб. наук. статей / за ред. С. Д. Максименка та С. Є. Кулачківської . Київ : Нора-прінт, 2014. С.49-53.
38. Кволс К. Радость воспитания. Как воспитывать детей без наказания. СПб. : ИД Весть, 2014. – 288 с.
39. Кисловская В. Р. Изучение зависимости эмоционального самочувствия детей

- 6–7 летнего возраста от их отношений со сверстниками // Дошкольное воспитание. 2009. № 10. С. 36-41.
40. Коберник Г. Л. Формування соціально-комунікативної активності учнів сільської початкової школи як соціалізація особистості // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : Наук. зб. /УДПУ ім. П. Тичини. Київ : Наук. світ, 2013. Вип. 5. С. 91-107.
41. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива: система личных взаимоотношений. Минск : Народна асвета, 2015. С. 53-54.
42. Коменский Я. Избранные педагогические сочинения : В 2т. Москва : Педагогика, 2012, Т. 1. 656 с.
43. Кон И.С. Ребенок и общество. Москва : Наука, 2009. 269 с.
44. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). Київ : Стилос, 2010. – 336 с.
45. Коробко С.Л. Работа психолога з молодшими школярами: Методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2016. 416 с.
46. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Вища школа, 2009. – 280 с.
47. Котырло В. К. Мотивы взаимоотношений взрослых и детей // Воспитание дошкольника. Минск : Народна асвета, 2009. С. 121-129.
48. Кошонова М. Р. Представления о себе у дошкольников из многодетной семьи: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психолог. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». Минск, 2007. 16 с.
49. Кузьменко В. У. За віком і за інтересами комплектування різновікових груп // Дошкільне виховання. 2013. № 7. С. 19-20.
50. Кулачківська С. Є. Вихователь як фасилітатор особистісного зростання дитини // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: [наук. записки ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України] . Київ, 2016. Вип. 20. Ч. 2. С. 3-13.
51. Кулачківська С. Є. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ : Нора–прінт, 2006. 108 с.

52. Курганська Л.С. Педагогічний вплив і особливості моральної поведінки молодших школярів // Зб.наук.праць: філософія, соціологія, психологія. Вип.5. Ч.2. Івано-Франківськ, 2013. С.107-111.
53. Кучерявий О.Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (аспект самоформування вмінь організувати творчість дітей). Київ : Вища школа, 2008. 155 с.
54. Лаврентьева Г. П. Культура спілкування дошкільників. Київ : Либідь, 2018. – 128 с
55. Лапченко І.О. Емоційне ставлення дошкільників до себе і ровесників // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2016. С.95-96.
56. Леонтьев А. Н. Общение как объект психологического исследования // Методические проблемы социальной психологии. Москва: Наука, 2015. С. 106-124.
57. Липкина А.И. Критичность и самооценка в учебной деятельности. Москва: Просвещение, 2008. 141 с.
58. Лисина М. Развитие общения со сверстниками // Дошкольное воспитание. 2005. № 3. С. 47-51.
59. Ломов Б. Ф. Общение и деятельность // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. Минск : Наука, 2016. С. 70-77.
60. Лутошкин А. Н. Эмоциональная жизнь детского коллектива. Рига : Знание, 2008. 47 с.
61. Люблинська Г.О. Дитяча психологія. Київ : Вища школа, 2014. 354 с.
62. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу: організаційна будова колективу. Вибрані твори у 7 т. Київ : Літера ЛТД, 2012. Т. 5. 483 с.
63. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С.Д. Максименко. Київ : Наукова думка, 2014. 224 с.
64. Маркова Т. А. Формирование у детей 3-го года жизни нравственных чувств и привычек в общении со старшими дошкольниками // Воспитание детей 3-го года жизни. Минск : Народна асвета, 2015 С. 52-100.

65. Мдзелурі Т. В. Типові відхилення у поведінці дітей – дошкільників: Феноменологія і корекція // Розвиток ідей Г. С. Костюка в сучасних психологічних дослідженнях: Наук. записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2010. Вип. 20. Ч. 2. С. 74-82.
66. Манжелій Н. М. Організаційно-педагогічні основи діяльності сільських навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок» // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : Наук.зб. УДПУ ім.П.Тичини.Київ : Науковий світ, 2014. Вип. 8. С. 101-106.
67. Матвієнко О.В. Основи виховання моралі у молодших школярів. Київ : Стилос, 2015. 232 с.
68. Мерлин В.С. Личность как предмет психологического исследования: Уч. пособие к спецкурсу. Пермь : ПГПИ, 2010. 110 с.
69. Мид М. Культура и мир детства. Избр. Произведения. Минск : Наука, 2008. 429 с.
70. Минкина М. В. Методика работы в разновозрастной группе детсада. Минск : Высшая школа, 2007. С. 31-32.
71. Мудрик А. В. Характеристика общения младших школьников // Вопросы психологии общения и познания людьми друг друга. Краснодар : Восход, 2009. С. 35-41.
72. Мухина В. С. К проблеме прогнозирования развития социальных взаимоотношений у детей // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия группы и личности школьника. Київ : Наукова література, 2014. С. 81-83.
73. Мчелидзе Н. История дошкольной зарубежной педагогики. Хрестоматия. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов по специальности «Дошкольная педагогика и психология» Москва : Просвещение, 2014. 435 с.
74. Мясищев В.Н. Психология отношений. Избр. психол. труды. Воронеж: НПО «МОДЭК», 2010. – 365 с..
75. Непомнящая Н. И. Становление личности ребёнка 6-7 лет. Москва :

- Педагогика, 2012. – 160 с.
76. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. Київ : Изд-во «Лыбидь» при Киев. ун-те, 2000. 192 с.
77. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми. Минск : Народна асвета, 2011. 207 с.
78. Онисюк О.А. Особливості особистісного розвитку молодших школярів // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. Педагогічна теорія та педагогічний досвід : перспективи і розвиток. Луцьк : Ред. вид. відділ Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки. 2016. С.16-18.
79. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці. Рівне : Волинські обереги, 2014. 247 с.
80. Парамонова Л.А. Дошкольное и начальное образование за рубежом: История и современность : Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. Таллин : «Академия», 2011. 240 с.
81. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. Москва : Знание, 2011. С. 199.
82. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. Минск : Политиздат, 2012. – 255 с.
83. Печенко І. П. Різновікова взаємодія вихованців комплексу «школа – дошкільний навчальний заклад» як чинник соціалізації // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: [Наук. зб./ УДПУ ім. П. Тичини]. – Київ : Науковий світ, 2014. Вип. 9. С. 193-197.
84. Піроженко Т. О. Мовленнєвий розвиток дитини дошкільного віку // Актуальні проблеми сучасної української психології: [Наук. записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України За ред. С. Д. Максименка. Київ : Нора-Друк, 2013. Вип. 23. С. 281-285.
85. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Київ : Зарубіжна література, 2009. С. 94.
86. Попов М. А. Межличностное понимание в разновозрастных группах школьников: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук:

- спец. 19.00.07 «Педагогическая, детская и возрастная психология» / Попов Михаил Александрович Минск, 2013. 21 с.
87. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ : Радянська школа, 1987. 127 с.
  88. Психологический словарь. Ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Москва : Политиздат, 2010. С. 224.
  89. Радчук Г.К. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків. Навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2008. 120 с.
  90. Раттер М. Помощь трудным детям. Таллин : «Апрель-Пресс», 2009. С. 129.
  91. Репина Т.А. Социально-психологическая характеристика группы детского сада: (Педагогическая наука – реформе школы) // Науч.-исслед. ин-т дошкольного воспитания Акад. пед. Наук. Москва : Педагогика, 2008. 232с.
  92. Ричардсон Р. Семейные узы, которые связывают. Ростов-на-Дону : «Феникс», 2007. 237 с.
  93. Рояк А. А. Психологическая характеристика трудностей в отношениях со сверстниками некоторых детей дошкольного возраста // Вопросы психологии. 2014. № 4. С. 71-83.
  94. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва : Просвещение, 2009. – 720 с.
  95. Рузская А. Г. Отношение детей дошкольного возраста к разным вариантам общения со взрослыми // Развитие общения у дошкольников. Минск : Народна асвета, 2004. С. 179-202.
  96. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн.1. Київ : Либідь, 2015. 272 с.
  97. Савченко О.Я. Навчально-виховний процес у малокомплектній школі: Посібник для вчителя /Київ : Вид-во ЛТД, 2008. 232 с.
  98. Сапожникова Л. С. Самоусвідомлення – передумова підвищення моральної поведінки // Початкова школа. 2013. №1. С.23.
  99. Семиченко В.А. Психология социальных отношений. Київ : Магістр-S, 2007. 168 с.

100. Сенько Т.В. Статусная психотерапия как метод коррекции положения ребенка в группе детского сада // Вопросы психологии. 2012. №1. С.76-83.
101. Сингаївська С.І. Розвиток прогнозування та саморегуляції моральної поведінки молодших школярів // Система цінностей як регулятор педагогічної взаємодії. Київ-Дрогобич : Відродження, 2014. С.176-179.
102. Скрипченко О.В. Принципи розробки методів психолого-педагогічного вивчення школярів // Педагогіка і методика. 2011. Вип. 9. С. 3-17.
103. Смирнова Е.О. Исследование межличностных отношений в разновозрастных группах дошкольников // Вопросы психологии. 2017. №1. С.27-37.
104. Смольникова Г. В. Вивчення проблеми спілкування дітей різного віку в вітчизняній та зарубіжній психології // Психологія. Зб. наук. пр. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2012. Вип. 16. С. 103-110.
105. Спок Б. Разговор с матерью: книга о воспитании. Москва : Политиздат, 2009. С. 129-132.
106. Столяренко Л.Д. Основы психологи. Ростов-на-Дону : Феникс, 2014. 671 с.
107. Стрелякова И.А. Моральная атмосфера семьи как фактор нравственного воспитания // Актуальные проблемы нравственного воспитания. Новосибирск, 2007. С.135-154.
108. Стрюк Е. Н. Формирование положительных межличностных отношений у детей среднего дошкольного возраста: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Стрюк Е.Н. Київ, 2000. 178 с.
109. Субботский Е.В. Генезис личностного поведения у дошкольников и стиль общения // Вопросы психологии. 2001. № 2. С. 68-78.
110. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. Київ : Літера ЛТД, 2009. Т. 2. 319 с.
111. Тевлін Б. Л. Урок у малокомплектній школі // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Наук. зб. /УДПУ ім. П.Тичини. Київ : Науковий світ, 2014. Вип. 9. С. 77-83.
112. Тришневська Г. Б. Особливості формування особистості молодшого школяра у різновіковому колективі // Психолого-педагогічні проблеми сільської

- школи : Наук. зб. УДПУ ім. П. Тичини. Київ : Наук. світ, 2013. Вип. 5. С.169-173.
113. Ушинський К. Д. Вибрані твори у 6 т. Київ : Наукова думка, 2014. Т. 2. С. 201-204.
114. Флейк-Хобсон К. Развитие ребенка и его отношений с окружающими. Таллин : НКЦО, 2013. 392 с.
115. Фридман Л.М. Психологический справочник учителя. Минск : Народна асвета, 2012. 287с.
116. Фромм Э. Душа человека. Рига : Республика, 2011. 430 с.
117. Холмовская В. В. Влияние мотива и способа организации деятельности на детские взаимоотношения // Нравственное воспитание дошкольников. Москва : Просвещение, 2012. С. 223-256.
118. Цукерман Г.А. Сотрудничество со сверстниками как необходимое условие развивающего обучения // Новые исследования в психологии. 2011. №1. С.18-22.